

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΔΗΛΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΝ ΕΠΟΧΗΝ⁽¹⁾

ΥΠΟ
ΠΑΥΛΟΥ ΣΧΟΧΗ

Μεταξύ τῶν Κυκλάδων νήσων, ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, δεσπόζει ἡ νήσος Δῆλος. Ἡ μικρὰ αὕτη νήσος ὀφείλει τὴν δόξαν της καὶ τὴν μοναδικήν της θέσιν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Ἑλληνορωμαϊκὴν περίοδον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐκεῖ τελουμένην λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος.

Λατρεία ὀλοκλήρων ἐκκτοντζετηρίδων ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἱδρυσιν ἐνὸς ἱεροῦ ναοῦ μὲ κολοσσιαίαν περιουσίαν, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ συμπεριληφθῆ καὶ ἐντεταμένη κτηματικὴ ἰδιοκτησία εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν νήσον καὶ εἰς τὰς γειτονικὰς τοιαύτας (Ρήνεια). Ὁργανωμένη διοίκησης τῆς περιουσίας ταύτης, ὡς ἐπίσης καὶ συστηματικὴ προετοιμασία διὰ τὰς ἐκεῖ τελουμένας δαπανηρὰς ἐορτάς, ἦτο φυσικῶς ἀπαραίτητος. Ἡ ἔρευνα ἡμῶν θὰ βασισθῆ εἰς τὰς αὐτῆς εὐρεθείσας πλείστας ἐπιγραφάς, ἐκ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν σαφεῖς εἰκόνας τῆς καταστάσεως, σαφεστέρην ἀπ' ὅσον ἔπουδῆποτε ἄλλοθι. Ἀπὸ τοῦ 1877 ἡ Ecole Française d'Athènes ἤρχισεν ἐπιτυχῶς νὰ ἀνασκάπτῃ τὴν περιοχὴν τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ἐλληνιστικὴν Δῆλον, ὥστε σήμερον νὰ ἔχωμεν σαφῶς πρὸ ἡμῶν τὴν τε τοποθεσίαν τῆς πόλεως καθὼς καὶ τὰς μεγαλοπρεπεῖς ἐγκαταστάσεις τοῦ λιμένος.

Τὰς πρώτας ἀνασκαφὰς ἤρχισεν ἄλλοτε μόνος ὁ Th. Homolle, ἔφεραν δὲ αὐταὶ εἰς φῶς πολλὰ ἐρείπια οἰκοδομημάτων, καθὼς καὶ σεβαστὸν ἀριθμὸν ἐπιγραφῶν· αὐταὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβησαν τὰ σπουδαιότερα καὶ ζωντανώτερα τεκμήρια τοῦ λαμπροῦ παρελθόντος τῆς νήσου καὶ εἰς ταύτας ὀφείλομεν σχεδὸν πᾶν ὅ,τι κατωτέρω θέλει ἐκτεθῆ. Αἱ πολῦτιμοι ἐπιγραφαὶ κατέληξαν εἰς τὴν Ecole Française d'Athènes διευθυνομένην λίαν ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ Maurice Holleaux, κατὰ τὰ ἔτη 1904—1911, χορηγοῦντος δὲ γεννησιόδωρος τοῦ Δουκὸς de Loubat. Θεμελιώδους σημασίας διὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ 1909 ἐκδιδομένη «Exploration archéologique de Delos», εἰδικῶς διὰ τὰς ἐπιγραφὰς ὁ τόμος XI 2 καὶ 4 τοῦ Corpus Inscriptionum Graecarum· δυστυχῶς τὰ ἴχνη τοῦ πολέμου δὲν ἐφείσθησαν τοῦ

(¹) Τὴν ἀνωτέρω ἐργασίαν μετέφρασε καὶ ἐν τῷ Φροντιστηρίῳ τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν ἀνέπτυεν (Ἀκαδημ. ἔτος 1927)28) ὁ Φρ. Ι. Δημόσιος.

τελευταίου έργου: έργον λαμπρόν, καρπός γαλλικῆς καὶ γερμανικῆς συνεργασίας, ἀναμένει ἀκόμη σήμερον τὴν ἀπὸ κοινοῦ πάλιν τελειωσίν του.

Αἱ ἐπιγραφαὶ περιλαμβάνουν τὴν ἀπὸ τοῦ 454—90 π. Χ. περίοδον, ἀναφέρονται: συνεπῶς εἰς τὰς ἐξῆς μεγάλας ἱστορικὰς περιόδους τῆς νήσου: 1) Τὴν περίοδον τῆς πρώτης καὶ δευτέρας μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Δήλου θαλασσίας συμμαχίας ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν 476—315. 2) Τὴν περίοδον τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὸ 315—166 π.Χ. με ἰδίαν διοίκησιν. 3) Τὴν δευτέραν ἀθηναϊκὴν περίοδον ἀπὸ τὸ 166 καὶ ἐφεξῆς, μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ Ρώμη προσήρτησε τὴν νήσον εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ κατωτέρω ἐπισκόπησις ἀναφέρεται εἰς τὴν δευτέραν ἱστορικὴν περίοδον τῆς νήσου, εἰς τὴν περίοδον τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς.

Μᾶς εἶναι ἰδιαίτερος πολῦτιμος καὶ ἐκτενεῖς λογιστικαὶ καταστάσεις τοῦ ναοῦ. αἰτινες ἐτησίως κατὰ τὴν ἀκμὴν του ἐξετίθεντο εἰς κοινὴν θέαν ὡς ἀπογραφαὶ καὶ ἀπολογισμοί. Ἡ τοιαύτη ἐκθεσις ἐλάμβανε χώραν μόνον κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ 1η καὶ δευτέρα ἀθηναϊκὴ περίοδος ἠγγόησαν τὴν ἀνωτέρω δημοσιότητα.

Ἀπὸ τῆς παλαιότητος ἐποχῆς τὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ καὶ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας του διεξήγαγον ἰδιαίτεροι θρησκευτικοὶ ὑπάλληλοι, οἱ ἱεροποιοί. Οὗτοι κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς Ἀττικῆς ἡγεμονίας, ἦσαν ἀπλῶς βοηθοὶ τῶν Ἀθηναίων Ἀμφικτυόνων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπέβησαν οἱ μόνοι διαχειρισταὶ τοῦ ναοῦ. Τὸ 166 π. Χ. ὁ θεσμός τῶν ἱεροποιῶν καταργεῖται καὶ ἀντ' αὐτῶν διορίζονται ἕτεροι ὑπάλληλοι. Ἡ ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν τόσον λεπτολόγος καταγραφή τῶν ἐσόδων καὶ τῶν ἐξόδων ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἀνωτέρας ἐπιστημονικῆς μορφώσεως. Αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Δήλου μᾶς δίδουν κατ' ἐξοχὴν πολλὰς πληροφορίας διὰ τὴν περιουσίαν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἣτις κατὰ τὴν Ἑλληνορρωμαϊκὴν περίοδον ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἕνα μὲν ἀριθμὸν ἀκινήτων. Εἰς αὐτὰ δέον νὰ συμπεριλάβωμεν τὴν ναὸν με τὸν ἱερὸν περίβολόν του, ἐπίσης δὲ μίαν πολυάριθμον ὀμάδα ἀπὸ τοὺς εἰς τὴν χώραν ἐγκατεσπαρμένους ναύσκους, θησαυρούς καὶ δωμούς. Εἰς τὴν ἀνωτέρω περιουσίαν περιλαμβάνονται ἐπίσης καὶ δύο τοῦλάχιστον μεγαλοπρεπεῖς παλαίστραι τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὰς ὁποίας ἡ ὀνομαζομένη κατωτέρα εἶναι κυρίως γνωστὴ, λόγῳ τῶν ἀπαιτηθειῶν πολλῶν ἐπισκευῶν διὰ τὴν συντήρησίν τῆς.

Ἐπιπροσθέτως δὲ σημειοῦμεν ὅτι ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐτησίων τούτων ἀπολογισμῶν, παρείχεται καὶ μία ἐτησίᾳ ἐπιχορήγησις ἀπὸ 50—100 δραχ. διὰ τὰ διάφορα ἀγωνίσματα «τὰ ἀθλα» Ἄλλα παραγωγικὰ εἰσοδήματα τοῦ ναοῦ ἦσαν τὰ χρηματικὰ δῶρα τὰ προσφερόμενα ὑπὸ τῶν προσκυνητῶν. Αὐτὰ ἀπετίθεντο εἰς τοὺς «θησαυρούς», οἱ ὁποῖοι εὕρισκοντο τοποθετημένοι εἰς τὰ προπύλαια τοῦ ναοῦ. Ἐὰ τακτικὰ ἔσοδα ὁμοῦ τοῦ ναοῦ προήρχοντο κυρίως ἀπὸ τὰ «ἱερὰ τεμένη» καὶ ἀπὸ τὰς «ἱερὰς οἰκίας» του. Ὁ ναὸς ἦτο φυσικὰ ὁ μεγαλύτερος κτηματίας τῆς Δήλου καὶ τῆς γειτονικῆς νήσου Ρηνείας. Ἐν τούτοις ὁμοῦ δὲν ἐδιοικοῦντο τὰ κτήματα ταῦτα ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ναοῦ, ἀλλ' ἐξεμι-

σθοῦντο εἰς διαφόρους ιδιώτας. Δι' ἕκαστον ἀκίνητον ἐτηρεῖτο ἐτησίως εἰδικὸς λογαριασμὸς, ὅστις ἀνεγράφετο καὶ εἰς τοὺς ἀπολογισμοὺς τοῦ ναοῦ. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε μὲ τὰς ἱερὰς οἰκίας, αἵτινες εὕρισκοντο ἐντὸς αὐτῆς ταύτης τῆς πόλεως Δήλου καὶ ἀπετέλουσαν ὡσαύτως ἓνα σπουδαῖον τμήμα τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ ναοῦ. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἀκόμη διὰ τίνας τρόπου αἱ οἰκίαι αὗται ὡς καὶ τὰ διάφορα κτήματα περιήλθον εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ναοῦ. Κατὰ πρώτην φοράν ἀναφέρονται αἱ ἐκ τῶν κτημάτων πρόσοδοι εἰς τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ ἔτους 434)3, ἐνῶ τοῦναντίον αἱ ἐκ τῶν ἱερῶν οἰκιῶν προερχόμεναι εἰσπράξεις ἐμφανίζονται μόνον κατὰ τὸ 376. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν μία ὁμάς κατοίκων τῆς Δήλου ἦλθεν εἰς ρῆξιν μὲ τοὺς Ἀμφικτύονας καὶ κατεδικάσθη εἰς μεγάλα πρόστιμα, αἰωνίαν ἐξορίαν καὶ δήμευσιν τῶν περιουσιῶν των. Ἐκ τούτου δὲ ὠφελήθη οὐκ ὀλίγα ὁ ναός.

Οὕτω ἡ αὐξουσα περιουσία τοῦ ναοῦ ἤρχισεν νὰ καθίσταται: παραγωγικὴ, δανειζουσα ὡς τραπεζίτης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ναός ἀπήτει: διὰ κάθε ὑπεύθυνον θέσιν μίαν ἐγγύησιν, τοιουτοτρόπως οὗτος ἐν περιπτώσει ἀφερεγγυότητος τοῦ χρεώστου ἐξήρχετο ἀζημίωτος ἐξ αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως. Οὕτως ἐμφανίζεται: τὸ γεγονός νὰ δανείζῃ ὁ ναός κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον. τρία διάφορα κεφάλαια. Κατὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ χρεώστης ὑποθηκεύει οἰκίαν μὴ ἀνήκουσαν εἰς αὐτόν, ἐννοεῖται: κατόπιν τῆς συναινέσεως τοῦ ἰδιοκτῆτου τῆς. Τοιαύτη ἐκδοχὴ ἐνοικιῶν ὑποχρεώσεων δὲν ἐμφανίζεται: σπανίως εἰς τὴν Δήλον. Π. χ. ἡ ἀπόκτησις οἰκιῶν ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ διὰ δωρεῶν. Οὕτω τὸ 378 ὁ Στεσίλεος ἐχάρησεν μίαν οἰκίαν εἰς τὸν ναὸν διὰ τὸν Ἀπόλλωνα, ἐν τούτοις πρῆστη ἀνάγκη ὅπως προκηρυχθῇ πλειοδοτικὸς πλειστηριασμὸς διὰ τὴν κταδῆφισίν τῆς.

Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς πρῶθοδιορίζονται τὰ ἱερὰ τεμῆνη ὡς καὶ αἱ ἱερὰ οἰκίαι, ἀναλόγως τοῦ ὀνόματος τοῦ πρώτου ἢ προηγουμένου κατόχου των, ἀναλόγως τοῦ εἶδους τῆς χρησιμοποίησεώς των, ἀναλόγως τῶν γειτνιαζόντων κτημάτων, ἢ ἀναλόγως τῆς θέσεως των ὡς πρὸς τὴν θάλασσαν λ. χ. τὸ κτήμα τοῦ κόλπου τῆς Ἰνόπης. Σήμερον εἶναι γνωστὰ 20 περίπου ἱερὰ τεμῆνη ὡς καὶ 26 ἱερὰ οἰκίαι ἐκ τῶν ὁποίων 8 χρησιμοποιοῦνται: ὡς κατοικίαι ἐνῶ αἱ λοιπαὶ χρησιμοποιοῦνται δι' ἐμπορικοὺς καὶ βιομηχανικοὺς σκοποὺς.

Παράδοξον εἶναι τὸ γεγονός τῆς αὐξήσεως τῶν ἐνοικίων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐνοικιαστῶν ἐκείνων οἱ ὅποιοι διαμένουν ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οἰκίαν εἶναι πολὺ μικρὸς. Κατὰ τὰς πλείστας περιπτώσεις τὸ ὄνομα τοῦ μισθωτοῦ ἐμφανίζεται εἰς τοὺς ἐτησίους ἀπολογισμοὺς μόνον μίαν φοράν. Δηλαδή ὁ μισθωτὴς ἀναγκάζεται ἐντὸς ἐνὸς ἔτους νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν οἰκίαν. Ἐν τούτοις ὁμοῦ ἐμφανίζονται ἀντιθέτως ἐνοικιασταὶ τινες τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀναγράφονται ἐπὶ σειρᾷ ἔτων εἰς τοὺς δημοσίους πίνακας, οἵτινες ἠλλαζον ἐτησίως οἰκίας. Δυστυχῶς αἱ ἐπιγραφαὶ ἀποσιωποῦν τοὺς λόγους τῆς ταύτης μετακινήσεως τῶν ἐνοικιαστῶν, οἱ ὅποιοι ἀσφαλῶς θὰ ἦσαν πολὺ ἐνδιαφέροντες. Οἱ ἐνοικιασταὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀναξαρτησίας ἦσαν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς Δήλαιοι, ἐλάχιστοι δὲ ξένοι, (συνήθως κάτοικοι τῶν Κυκλάδων)

οἷτινες ἐνοικιάζοντες μίαν οἰκίαν ἀφείλουν νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς δημόται τῆς Δῆλου. Ὑπὸ τὴν πρώτην ἀθηναϊκὴν κυριαρχίαν ἰσχύει ἡ ἀντίθετος περίπτωσις, τὸ αὐτὸ δὲ συνέβαινεν καὶ κατὰ τὴν δευτέραν κυριαρχίαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ Δῆλαιοι ὡς ἐνοικιασταὶ ἐξέλειπον ἐντελῶς καὶ ὑπεισήρχοντο εἰς τὴν θέσιν των πρὸ πικνῶς οἱ Ἴταλοὶ. Τὰ περὶ τῆς προσωπικότητος τῶν ἐνοικιαστῶν σπανίως γνωρίζωμεν ἀκριβῶς. Τὸ ἔτος 192 κάποιος Νουμήνιος, διδάσκαλος ἐμφανίζεται ὡς ἐνοικιαστής. Οὗτος ἐπὶ δώδεκα τοῦλάχιστον ἔτη διέμεινεν εἰς τὴν ἐνοικιαζομένην οἰκίαν μιᾶς παλαιστρας. Οἱ ἐνοικιασταὶ ἐστρατολογοῦντο ἀπὸ ἑλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις. Ἐμφανίζονται οὕτω ἐνοικιασταὶ ἐργάται: ὡς χορηγοὶ καὶ ἔμποροι χονδρικῆς πωλήσεως. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς 10ετοῦς ἐκμισθώσεως τῶν ἱερῶν κτημάτων, τὰ πρωτόκολλα δίδουν ἐν τούτοις μίαν ἀκριβῆ καταγραφὴν τῶν ἀντικειμένων μὲ ἰδιαιτέραν σημείωσιν τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτὰ οἰκοδομημάτων, μανδρῶν, βοσκῶν τῶν ὑπαρχουσῶν κατὰ τὴν σύναψιν τοῦ συμβολαίου θυρῶν.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀνεξαρτησίας, ἦσαν περιζήτητα αἱ οἰκοδομαὶ αἰτινες ἔκειντο εἰς τὸ ἱερὸν περιβόλον καὶ εἰς τὴν παραλίαν.

Τοῦτο εἶναι μία ἀκριβὴς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἡ πολιτικὴ καὶ βιομηχανικὴ ζωὴ ὑπέρισχυσεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τῆς ἀποκεκλεισμένης οἰκιακῆς οἰκονομίας. Εἰς τὰ προνομιοῦχα αὐτὰ μέρη τῆς πόλεως ἐγκαθίστανται βιοτεχνικὰ καὶ βιομηχανικὰ ἐργαστήρια. Ἡ διοικήσις τοῦ ναοῦ εἰς ἐκείνας τὰς οἰκοδομὰς αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς τὰς πλέον προνομιοῦχους τοποθεσίας προσέθετεν καὶ ἄλλους ὀρόφους οἱ ὅποιοι ὁμῶς ἐξεμισθοῦντο ἰδιαιτέρως ἕκαστος. Κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα κατέστη δυνατόν λόγῳ τῶν μεγάλων συναλλαγῶν καὶ τῶν τοῦ ἀκμάζοντος ἐμπορίου νὰ δημιουργηθῶσιν ἱκανὰ καταλύματα. Ἐνεκα τούτου κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος ὑπῆρχον αἱ «συνοικίαι», δηλαδὴ ἀνηγέρθησαν μεγάλα οἰκοδομημὰ πρὸς ἐνοικίαν. Μεταξὺ τῶν ἐπαγγελμάτων ἄτινα ἤκμαζον εἰς τὰς ἱεράς αὐτὰς οἰκίας συγκαταλέγονται ἡ κεραμευτικὴ, ἡ κλειθροποιία, ἡ βαφικὴ καὶ ἡ βιομηχανία τῶν παστῶν ἰχθύων. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ ναὸς τὰς εἰς αὐτὸν ἀνηκούσας οἰκίας ἐχρησιμοποίει μόνον διὰ οἰκιακὴν χρῆσιν. Τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξη, διότι δικαιολογεῖται ἐκ τῆς μεγάλης συρροῆς τῶν προσκυνητῶν. Εἰς μίαν ἐπιγραφὴν τοῦ 388)7 ἐμφανίζεται μία τοιαύτη χρησιμοποίησις τῶν ἱερῶν οἰκιῶν. Προσέτι ὁ ναὸς ἔδρυσεν μεταγενέστερον ἰδικαίτερα ἐστιατόρια, τὰ ὁποῖα ἦσαν 3 κατ' ἐλάχιστον δριον καὶ ἄτινα πρὸ ἐκάστης ἑορτῆς ἐπεσκευάζοντο προσηκόντως, ἀσπρίζοντο καὶ ἐδιορθώνοντο αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα. Ἐμφανίζονται ἐπίσης καὶ διάφορα σχέδια καθοδηγήσεως τῶν ἐπισκευῶν διὰ μέσου τοῦ ναοῦ. Οὕτω τὸ 364 εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ ναοῦ ὑπῆρχον 70 πηρούνια, 60 τράπεζαι καὶ 150 κλίνας. Κατὰ τοὺς πίνακας τοῦ 279 π. X. ὁ ναὸς εἶχεν εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ λιμένος πολλοὺς «φυλῶνας», εἰς τοὺς ὁποίους ὑπῆρχον διάφοροι οἰκοδομικαὶ ὕλαι, ἀργότερον ἐξεμισθοῦντο αὐταὶ μὲ εὐνοϊκοὺς ἄρους εἰς τοὺς διαφόρους μεγαλεμπόρους εἰς ἀποθήκας ἐμπορευμάτων.

Ἡ ἐκμισθωσις τῶν ἱερῶν τεμενῶν καὶ οἰκιῶν ἐλάμβανε χώραν μόνον εἰς

τοὺς ἔχοντας τὴν ἰδιότητα τοῦ δημότου. Συνετάσσεται δὲ ἕνα ἀκριβὲς καὶ καλῶς καθωρισμένον συμβόλαιον μισθώσεως, τὸ ὅποιον ἐκαλεῖτο συγγραφή, ἐπειδὴ δὲ αὐτὰ ἐγράφοντο ἐπὶ παπύρου, δὲν ἀπομένει εἰς ἡμᾶς οὐδὲν δυστυχῶς. Ἐν τούτοις ἕμω; οἱ πίνακες τῶν ἱεροποιῶν μᾶς καθίστοῦν γνωστὸν τοὺς κυριώτερους ὄρους αὐτῶν. Ἡ διάρκεια τῆς μισθώσεως τῶν ἱερῶν τεμενῶν ἦτο 10 ἔτη, ἢ μίσθωσις ἕμω; τῶν ἱερῶν οἰκιῶν ἦτο μόνον διὰ ἡ ἔτη. Μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος ἠδύνατο ἢ ἀνανεωθῆ τὸ συμβόλαιον τῶν ἱερῶν οἰκιῶν ἀνευ ὑψώσεως τοῦ ἐνοικίου, ἐνῶ τὸ ἄντικτιον εἰς τὰ ἱερὰ τεμένη ἢ ἀνανεώσεως τῆς μισθώσεως συνεπήγγοτο καὶ ὠρισμένην αὐξήσιν τοῦ μισθώματος. Διότι ἢ διοίκησις τοῦ ναοῦ ἔλεγεν ὅτι ὁ νομεὺς τοῦ κτήματος ἠδύνατο μετ' εὐκολίας νὰ πληρώσῃ ὑψηλότερον ἐνοίκιον, ἐὰν εἶχε καλλιέργησαι προστηκόντως τὸ ἔδαφος κατὰ τὴν α' περίοδον τῆς μισθώσεως. Αἱ μισθώσεις ἕμω; αὐταὶ ἠδύνατο νὰ διαρρηθῶσι διὰ δικαστικῆς ὁδοῦ ἐὰν δὲν ἐτηροῦντο οἱ ὅροι των. Κατὰ τὸν θάνατον τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν τεμενῶν ἢ μισθωσις διερρήγγυτο αὐτοδικαίως καὶ ὁ ναὸς ἠδύνατο νὰ ἐκμισθώσῃ ἐκ νέου τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς μόνον διὰ τὸν ὑπολειπόμενον χρόνον, μέχρι τῆς συμπληρώσεως τῆς 10ατοῦς περιόδου. Ἐνῶ τὸ ἄντικτιον εἰς τὴν μίσθωσιν τῶν ἱερῶν οἰκιῶν οἱ κληρονόμοι τοῦ θανόντος ἐπεισῆρχοντο εἰς τὴν θέσιν του. Ὁ θάνατος δηλ. ὑπεχρέωνεν αὐτοὺς ipso facto νὰ ἐξακολουθήσουν τὸ συμβόλαιον.

Τὸ μισθωτήριο συμβόλαιον περιεῖχεν ὄρους τινὰς ἐπιδαρυντικούς δι' ἀμφοτέρα τὰ συμβαλλόμενα μέρη, ὄρους ἀναγκάσιους διὰ τὴν διατήρησιν τῆς μισθώσεως, οἱ ὅποιοι πρὸ παντὸς ἐνδιαφέρουν τὸν ἐνοικιαστῆν. Πρῶτος ὄρος εἶναι ἢ παροχὴ μιᾶς ἐγγυήσεως. Κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 3ου αἰῶνος ἐμφανίζονται κυρίως 2 δημόται, ἐνῶ τὸ ἄντικτιον κατὰ τὸ τέλος τῆς ἑκατονταετηρίδος δταν ὑψώθησαν τὰ ἐνοίκια, παραδόξως ἐμφανίζεται εἰς μόνον. Δὲν γνωρίζομεν τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης μεταβολῆς. Διὰ τοὺς ἱεροποιούς εἶχε μεγάλην σπουδαιότητα ἢ ἱκανότης τοῦ δήμου νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ἀνειλημμένας ὑποχρεώσεις του, διότι οἱ ἱεροποιοὶ ἦσαν ὑπεύθυνοι διὰ τὸ ποσόν, δταν τὸ συμβόλαιον κατηρτίζετο με πολλοὺς δήμους, οὕτω εὐθύνοντο ὅλοι ἀλληλεγγύως καὶ εἰς ὀλόκληρον ἢ ἑκαστός ἀνελάμβανεν ὠρισμένον μέρος τῆς εὐθύνης. Οὗτοι δὲν ἐνεφανίζοντο ὡς ἐγγυηταὶ δι' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ συμβολαίου, ἀλλὰ ἀνευοῦντο κατ' ἔτος. Παλαιότερον οἱ ἐνοικιασταὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ ἐκτελοῦν τὰς ὑποχρεώσεις των μέχρι ἐνός ὠρισμένου ὁρίου, ἐὰν δὲν συνέβαινε τοῦτο, τότε ἐπηκολούθουν αὐστηραὶ ποιναί. Εἰς τὰ ἱερὰ τεμένη κατὰ τὴν μὴ ἐγκαίρον καταβολήν, ἢ ποινὴ συνέκειτο εἰς τὸ ἡμισυ τοῦ ἐτησίου ἐνοικίου. Κατὰ τὴν διάρρηξιν τοῦ συμβολαίου, δταν κατηρτίζετο νέον τοιοῦτον, τότε ὡς ποινὴ ἐπεβάλλετο ἢ διαφορὰ τῶν μισθωμάτων καὶ τὸ ἡμισυ αὐτῶν. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἢ διοικήσις τοῦ ναοῦ ἐφέρετο εὐνοικώτερον πρὸς τοὺς ὀφειλέτας ἐνοικιαστὰς τῶν οἰκιῶν του. Συνηθῶς δὲν ἐπέβαλε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς, ἀλλ' εἰς διαφόρους πίνακας εὐρίσκομεν ἐπιγραφὰς ἀναφερομένας εἰς ὀφειλόμενα μισθώματα καὶ συχνάκις ταῦτα ἐφθάνον εἰς μεγάλον ποσόν. Ἀργότερον δὲ δὲν ἐπεβάλλετο οὐδεμία ποινὴ, ἀλλὰ τὸ ἄντικτιον ὁ ὀφειλέτης ἦτο ὑπόχρεως διὰ μίαν διαφορὰν τιμήματος, ἣτις ὑπεισῆρχετο.

Εἰς ἓν ἐπιγραφικὸν συμβόλαιον μισθώσεως, ὅταν ὁ ἐνοικιστὴς καὶ οἱ ὄντιμοι ἦσαν ἐντελῶς ἀφερέγγυοι, τότε οἱ ἱεροποιοὶ δι' ὄρκου ἀπεδείκνυσαν τοῦτο καὶ ἔγραφον τὸ ὄνομα καὶ τὸ ὀφειλόμενον ποσὸν εἰς τὸν δημόσιον πίνακα τῶν ὀφειλετῶν τοῦ ναοῦ.

Ἐὰν συγκρίνωμεν τὰς τιμὰς τῶν ἱερῶν τεμενῶν καὶ ἱερῶν οἰκιῶν, συνάγεται ὅτι ἡ τιμὴ τῶν τεμενῶν πίπτει, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ τιμὴ τῶν οἰκιῶν αὐξάνει. Αὐτὸ προκύπτει φυσικὰ λόγῳ τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως τῆς νήσου, ἧτις βαθμικῶς ἐξελίσσεται εἰς ἐμπορικὸν λιμὲνα καὶ συνεπῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν ξένων αὐξάνει, ἐνῶ ἡ ἀποκεκλεισμένη οἰκονομία ὑποχωρεῖ. Ἡ αὐξησης τῶν ἐνοικίων ὑφίσταται πολλάκις μεγάλας ταλαντεύσεις, τὰς ὁποίας μᾶς εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγήσωμεν. Τὸ τοιοῦτον ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπερτίμησιν τῶν οἰκιῶν. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπεισέρχονται διάφορα πολιτικά γεγονότα.

Ὁ Homolle ὑπολογίζει τὴν περιουσίαν τοῦ ναοῦ τὸ 297 π. Χ. ἐπὶ τῇ δάσει τῶν ἐπιγραφῶν εἰς 5.5 ἑκατ. δραχμῶν, ἀφαιρουντες ἀπ' αὐτὰ 5.3 ἑκατ. δραχ. ἀπὸ μὴ παραγωγικὰς ἀξίας, ὡς π.χ. τὸν ναόν, οἰκοδομήματα διὰ θρησκευτικούς σκοποὺς καὶ ἀπειράριθμα ἀφιερῶματα, ἔχομεν ὡς ἐνεργητικὸν κεφάλαιον τὸ ποσὸν τῶν 200,000 δραχ. Κατόπιν προσεκτικῶς ὑπολογισμοῦ βλέπομεν ὅτι αἱ οἰκίαι ἀνέρχονται εἰς 10 οἰο καὶ τὰ ἱερὰ τεμένη περίπου εἰς 70 οἰο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου τῆς ἀνεξαρτησίας ἡ ἀξία τῶν οἰκιῶν καθίσταται πλέον σημαντικὴ, διότι τὸ ἀκμαζόν ἐμπόριον καὶ βιομηχανία ἠδύνατο νὰ ὑποστοῦν μίαν μεγαλυτέραν ἐπιβάρυνσιν ἐκ τῶν ἠύξημένων ἐνοικίων. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς 2ας Ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας αἱ οἰκίαι ἀποτελοῦν τὸ κυριώτερον εἰσοδήμα τοῦ ναοῦ καὶ ἡ διοίκησις αὐτοῦ προσπαθεῖ ἀγοράζουσα ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας οἰκίας, νὰ ἀπολαμβάνῃ ἐξ αὐτῶν περισσότερα ἐνοίκια.

Παραλλήλως πρὸς τὰ εἰσοδήματα τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς μισθώσεως τῶν οἰκιῶν, ἐμφανίζονται εἰς τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ εἰσοδήματα τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὰς χρηματιστικὰς δοσοληφίας τοῦ ναοῦ. Διότι ὡς γνωστὸν οἱ ναοὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ἔπαιζον τὸν ρόλον τραπεζιτῶν, δανειζουσαι βραχυπροθέσμως ἢ μακροπροθέσμως τὸ διαθέσιμον αὐτῶν χρήμα. Εἰς τὸ Αἰγαίον πέλαγος ἡ ἱερὰ τράπεζα τῆς Δήλου ἦτο μία ἐκ τῶν σπουδαιότερων τραπεζῶν καὶ ἐπειδὴ ἡ νῆσος αὕτη ὡς οὐδετεροποιηθεῖσα χώρα δὲν εἶχε μεγάλα ἐξόδα διὰ τὴν συντήρησιν στρατοῦ καὶ στόλου, ἐν περιπτώσει ἀπροβλέπτων ἐξόδων τῆς πολιτικακῆς διοικήσεως, ἢ ὁποία ἦτο ἐντελῶς ἀνεξάρτητος τῆς διοικήσεως τοῦ ναοῦ, ἢ ἐν περιπτώσει ἀνωμάλου εἰσπράξεως φόρων, ἠδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ λάβῃ ἕνα δάνειον. Ἐπίσης τὸ κράτος εἶχεν ἀμεσον ἐνδιαφέρον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς παραγωγικῆς περιουσίας τοῦ ναοῦ, ἕνεκα τούτου τὸ 279 π. Χ., κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ λαοῦ, ἐνομοθετήθη ὅπως κατ' ἀρχὰς χορηγηθῶν 24000 δραχ. καὶ δὴ ἀργότερον 35000 δραχ. εὐρίσκοντο πάντοτε εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ναοῦ. Φυσικῶς ὁ ναὸς ἀπῆτει ἀπὸ τὸ Δηλικὸν κράτος, ὡς καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδιώτας, ἐγγύησιν διὰ τὸ δανεισθῆν κεφάλαιον, ἕνεκα τούτου τὸ κράτος ἐνεχυρίαζε τὰ εἰσο-

δήματά του ἐκ τῶν φόρων. Δυνάμεθα ἐξ αὐτοῦ νὰ παρηγήσωμεν ὅτι ἐνίσταται τὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους εἰσέρχοντο κατ' εὐθείαν εἰς τὰ θεσχυροφυλάκεια τοῦ ναοῦ. Τὸ ἐπιτόκιον ἀνέρχεται συνήθως εἰς 10%ο. Παρ' ἀλλήλους πρὸς τὰς πληρωμὰς τοῦ κράτους ἐμφανίζονται καὶ ἑκατοντάδες ἰδιωτῶν πελατῶν, πληρώνοντες καὶ οὗτοι τοὺς τόκους των. Δὲν εἶναι γνωστὸν τὸ εἶδος καὶ τὸ ὄνομα τῶν συμβολαίων, ἐξ οὗ ἐπήγαγεν ἡ ὀφειλή των.

Ὁ ναὸς δὲν εἰργάζετο μόνον ἀπὸ τὰ χρήματα, τὰ ὅποια εἰσέπραττεν ἀπὸ τὰ ἐνοίκια, ἀλλὰ ἐδάνειζε καὶ τὰ χρήματα, τὰ ὅποια προσεφέροντο εἰς τὸν θεὸν ὑπὸ τὴν μορφήν καθιδρύματος. Ἴδου τί λέγει ἀναφορικῶς ὁ ἀπολογισμὸς τοῦ ἔτους 280 π. Χ. «Ἐπίσης τὸ κατωτέρω πρὸς τὸν ἐδανείσαμεν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὸν Δήμηρχον ὡς μεσίτην τοῦ δανείου 3000 δραχ., τὰς ὁποίας ἡ Eckenike, ἡ κόρη τοῦ Στεσίλαου, ἐδώρησεν ἀντι θυσίας διὰ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἀφροδίτην ἔναντι ἐνεχυριάσεως τῶν δημοσίων εἰσοδημάτων». Ἡ Eckenike εἶχε δωρήσει λοιπὸν 3000 δραχ. ἐκ τῶν τόκων, τῶν ὁποίων θὰ ἐγένετο μία ὠρισμένη θυσία κατὰ ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα. Ἡ διοίκησις τοῦ ναοῦ τὰ κατέστησε τοκοφόρα, δανείσασα ταῦτα πρὸς τὴν πόλιν Δῆλον. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐπληρώθη καὶ διαμοιρασθὲν ἐδανείσθη εἰς περισσότερα πρόσωπα. Ἡ ἐξέτασις τῶν ἐπιγραφῶν μᾶς δίδει ἓνα ὠρισμένον ἀριθμὸν ἀπὸ δωρεάς, τῶν ὁποίων ἐν τούτοις τὰ κεφάλαια δὲν διετίθεντο πάντοτε εἰς δάνεια. Ἡ παλαιότερα γνωστὴ δωρεὰ εἶναι ἡ τοῦ πολιτικοῦ καὶ Ἀθηναίου στρατηγοῦ Νικίου, διὰ τὸν ὅποιον ὀμιλεῖ ὁ Πλούταρχος εἰς τὴν βιογραφίαν του. Ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἓνα ἀκίνητον ἀξίας 10,000 δραχ., ἐκ των ἐσόδων τοῦ ὁποίου ὤφειλον ἐτησίως νὰ προσφέρουν ὠρισμένας θυσίας καὶ νὰ δίδουν ὠρισμένας παραστάσεις. Πιθανῶς ὁ Νίκιος νὰ ἔκαμεν αὐτὴν τὴν δωρεάν τὸ ἔτος 477/6, ὅτε ἦλθεν εἰς τὴν Δῆλον ὡς Ἀρχιθεωρός. Τὸ ἀκίνητον τοῦτο ἐμφανίζεται εἰς τοὺς πίνακας ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς περιόδου τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐγγράφεται τακτικῶς εἰς τοὺς διαφόρους ἀπολογισμοὺς μὲ ἓνα ἐτήσιον εἰσόδημα 271—600 δραχ., δηλαδὴ 30%ο—60%ο.

Αἱ πλέον γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς δωρεαὶ ἐμφανίζονται μόνον κατὰ τὸν βῶν αἰῶνα μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν προσφέρεται ἐτησίως ἓνα δῶρον πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἀποτελούμενον συνήθως ἀπὸ μερικὰς φιάλας ἢ ἀπὸ κρατήρας. Περισσότερας διασαφήσεις διὰ τὸ ἀνωτέρω ζήτημα μᾶς δίδει ἡ ἀπογραφή τοῦ ἔτους 250, ἣτις περιέχει λεπτομερῆ κατάλογον τῶν ἀπριεωμένων φιαλῶν καὶ κρατήρων μετὰ μνείας τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχόντων, ὑπὸ τὴν διοικήσιν τῶν ὁποίων ἀπριεώθησαν. Μεταξὺ τῶν κυριωτέρων δωρητῶν ἐμφανίζονται οἱ ἡγεμόνες τοῦ οἴκου τῶν Πτολεμαίων, τῶν Ἀντιγονιδῶν, τῶν Ἀταλίδων. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὴν παλαιότητα τῶν δωρεῶν αὐτῶν, διότι αὐταὶ δὲν ἦσαν ἠριθμημέναι. Ἐν τούτοις ὅμως γνωρίζομεν ὠρισμένας δωρεάς, αἱ ὁποῖαι ἐξακολουθοῦν μνημονευόμεναι καὶ ἐπὶ 120 ἔτη. Οὕτω μεταξὺ τῶν δωρητῶν εὐρίσκειται καὶ ὁ Στεσίλαος, ὁ πατὴρ τῆς Eckenike, ὁ ὅποιος ἐκτὸς τῶν κρατήρων, τοὺς ὁποίους ἐχάρησε καὶ οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται εἰς τοὺς πίνακας ἀπὸ τὸ 301 μέχρι τοῦ 180 π. Χ. ἐχάρισεν προσέτι καὶ μίαν οἰκίαν, ἡ ἀξία τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Δήλου ἐγκλιεῖται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι δ:

αὐτῶν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὴν διάρκειαν καὶ τὴν παραγωγικότητα τῶν δωρεῶν, διὰ τὰς ὁποίας ἀπὸ κανὲν ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδος δυνάμεθα νὰ πληροφρηθῶμεν τί τὸ σημαντικόν. Δὲν δυνάμεθα νὰ μάθομεν τί σκοπὸν εἶχεν ἡ δωρεὰ ἐνὸς καθ' ἑαυτῆς δωρεῶν, παρὰ μόνον εἰς τὴν δωρεάν τῆς Eckenike. Εἶμεθα ἄρα ἀσφαλῶς εἰς τῆσιν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ὁ σκοπὸς τῶν λοιπῶν δωρεῶν δὲν θὰ διέφερε τοῦ ἀνωτέρω ἐκτεθέντος σκοποῦ. Ἐκ τῶν τόκων τοῦ κεφαλαίου ἐπραγματοποιεῖτο ἐτησίως ὁ σκοπὸς τῆς δωρεᾶς. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύναται νὰ ἐννοηθῆ ὅτι ἐν περιπτώσει μὴ ἐγκλήρου καταβολῆς τῶν τόκων, οἱ ἱεροποιοὶ ἔδιδον εἰς τοὺς θυσιαστὰς τὸ ἀνγκυκιοῦν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς δωρεᾶς πρὸς τὸν ἐκ τῶν χρημάτων τοῦ ναοῦ. Αἱ τελευταῖαι ἄλλως τε μεταγενεστέρως ἀπεχωρήθησαν ἀπὸ τὴν περιποίησιν τοῦ ναοῦ καὶ καταλογίζονται ἰδιαιτέρως. Ἐκ τούτου προέκυπτεν ἐνδεχομένως ὅτι τὰ δάνεια τὰ χορηγούμενα ὑπὸ τοῦ ναοῦ ἐσχηματίζοντο διὰ τῶν κεφαλαίων διαφόρων δωρεῶν.

Πρὶν προχωρήσωμεν περαιτέρω ὀφείλομεν νὰ εἰπώμεν ὀλίγας λέξεις διὰ τὰς δωρεὰς τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, οἵτινες ἀπετέλουν ἓνα πολύπλοκον πρόβλημα, διότι ἐνομιζέτο ὅτι ἐκ τῶν δωρεῶν αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῆ ἓνα ὀρισμένον συμπέρασμα ὅσον ἀφορᾷ τὴν πολιτικὴν ἐξάρτησιν τῆς νήσου, τὸ ὅποιον θὰ ἠδύνατο νὰ διαφωτίσῃ τὴν τόσον γνωστὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 270—230.

Ἡ Δῆλος ἦτο ἓνας «κοινὸς τόπος», δηλαδή μίᾳ οὐδετέρᾳ χώρᾳ καὶ δὲν ἦτο μέλος τῆς συνομοσπονδίας τῶν Κυκλαδιωτῶν. Τὸ αὐτὸ δὲ γνωρίζομεν καὶ διὰ τοὺς Δελφοὺς, οἵτινες δὲν ἔλαβον καθόλου μέρος εἰς τὴν Αἰτωλικὴν Ἀμφικτυονίαν, ἀν καὶ ἐγένοντο ἐκεῖ αἱ συνελεύσεις τῶν Ἀμφικτυόνων. Διὰ τὴν Δῆλον δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι αὕτη δὲν συμμετέσχεν οὔτε εἰς τὴν 1ην οὔτε εἰς τὴν 2αν Ἀμφικτυονίαν. Ἡ Δῆλος δὲν ἀποτελεῖ παρὰ τὸν κεντρικὸν πυρῆνα τῆς ὀμοσπονδίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐτελοῦντο ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν νησιωτῶν ἑορταί, ὡς καὶ ἑορταί ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, οἵτινες τὰς εἶχον ἰδρύσει. Ἐπίσης ὁ γειτνιασμὸς τῶν βασιλικῶν ἑορτῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἀπὸ ἐχθρῶν διακειμένων συνηθῶς πρὸς ἀλλήλους ἡγεμόνας, ἀποδεικνύουν ὅτι αὐταὶ περιέχουν μίαν ἰδιαιτέραν πολιτικὴν σημασίαν, αὐταὶ ἀντιπροσωπεύουν ἀπλῶς ἓνα εἶδος ἐκφράσεως εὐμενείας πρὸς τὸν θεὸν Ἀπόλλωνα.

Τὸ τί φυσικῶς εἰς τὰς μοναδικὰς αὐτὰς περιπτώσεις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς δωρεὰς διαφεύγει τὴν γνώμην μας, παρ' ὅλα ταῦτα πρέπει νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐταὶ ἀναφέροντο εἰς συμβεβηκότα, τὰ ὅποια εἶχον ἄμεσον σχέσιν μὲ τὰς διαφόρους δυναστείας. Οὕτω π. χ. πρέπει νὰ ἀναγρῆξωμεν διὰ τὴν Γόρυσιν τῆς Φιλαδέλφειας (270) καὶ τῆς Φιλεταιρίας (262), εἰς τὸν θάνατον τῆς βασιλείας Ἀρσινόης, τῆς πρώτης δηλαδή δυναστείας τῆς Παργάμου. Δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι δυνατὸν καὶ εἰς αὐτὰ νὰ ἐνυπάρχῃ στρατιωτικὴ τις νίκη, ἢ ἄλλο τι πολεμικὸν γεγονός. Τὸ νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ τότε εἰς τὴν Δῆλον ἱδρυθεῖσα βασιλικαὶ ἑορταὶ ὀφείλονται εἰς λόγους πολιτικῆς σκοπομότητος εἶναι πλέον σήμερον μίᾳ ἐγκαταλειμμένῃ μέθοδος, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐξοικονομοῦντες αὐτὴν μὲ τὰς σχετικὰς χρονολογίας, ἀπ' ἐνὸς λόγῳ τῶν πολλῶν λαθῶν, τὰ ὅποια

περιέχουν τὰ φιλολογικὰ τεκμήρια, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ποιῶντες χρῆσιν τῶν ἐπιγραφῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξάγωμεν κανένα ἱκανοποιητικὸν συμπέρασμα.

Παράλληλως πρὸς αὐτὰ τὰ εἶδη τοῦ εἰσοδήματος πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὰ τμήματα ἐκεῖνα διὰ τὰ ὁποῖα ἡ διοίκησις τοῦ ναοῦ οὐδόλως ἡσυχολεῖτο π. χ. τὸ νὰ καταστήσῃ ἕσον τὸ δυνατόν περισσύτερον παραγωγικὴν τὴν περιουσίαν τοῦ ναοῦ. Οὕτω πρέπει νὰ μνημονευθοῦν μὲν σειρά «τελών» τὰ ὁποῖα ἦσαν μᾶλλον τακτικῆς φύσεως ἴσως π. χ. ὁ φόρος ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς χρήσεως διαφόρων λιμνικῶν ἔργων, ἀργότερον δὲ ὁ φόρος ὁ τιθέμενος εἰς τὰ πλοῖα τὰ ἀναχωροῦντα διὰ τὴν Μύκονον. Ἐπίσης ἐκ παλαιότητος ἐποχῆς ἡ ἀλιεῖα τῆς κορπύρας ἦτις ἐξησκειτο κυρίως ἐπὶ τῆς νήσου Ρηνεῖας, ἐξαιμιθοῦτο πρὸς μεγάλως κυματινόμενον μίσθωμα. Ὁμοίως ἡ ἀλιεῖα ἦτις ἐξησκειτο εἰς τὴν ἱερὰν λίμνην, ἐπλήρωνεν ἐτησίως ἕνα ἄριστον κοσόν. Ἐπίσης εἰς τὸν ναὸν διατρέφετο ἕνα βλάστηρον κτηνοτροφεῖον κτήρες ζώων τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προήρχοντο ἀπὸ δωρεὰς διαφόρων ἰδιωτῶν, ὅσα τούτων δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ θυσίας ἐπωλοῦντο ὑπὸ τοῦ ναοῦ. Εἰς τοὺς ἐτησίους ἀπολογισμοὺς ἐμφανίζονται τακτικῶς μηνιαῖαι ἀγοραὶ ἀπὸ τροφᾶς διὰ τὰ ζῆα ἰδιαίτερος μνημονεύονται πολλὰ πτηνὰ ὡς π. χ. αἱ γυπτιακαὶ χήνες, πέρδικες καὶ περιστραὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἐλαμβάνοντο ὅχι μόνον τὰ ὠά των, ἀλλὰ καὶ ἡ κόπρος των τὸ πολὺτιμον «guano». Εἰς τὸν ἱερὸν περίβολον διατρέφοντο ἐπίσης καὶ πηγῶνια. Παραδόξως ἀλλεῖπει ὁ κύκνος ἂν καὶ ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Οἱ πίνακες ἀναφέρουν ἐπίσης καὶ πωλήσεις τεθνεώτων ζώων. Διὰ ἕνα δὲ χοῖρον ἀναφέρεται ἡ αἰτία τοῦ θανάτου του (πτῶσις εἰς τὴν ἱερὰν λίμνην). Αὐταὶ αἱ ὀλίγαι νύξεις μᾶς καθιστοῦν ἱκανοὺς ὅπως ἐννοήσωμεν μέχρι ποίου σημείου καθίστατο παραγωγικὴ ἡ περιουσία τοῦ ναοῦ ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν. Ἐξετάζοντας τὰ ἔθρητα τῶν ἱεροποιῶν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὴν ὄλην διεύθυνσιν τοῦ ναοῦ. Ἐμφανίζονται δὲ διάφοροι ἐνδιαφέρουσαι βλέψεις εἰς τὸ ζήτημα τῆς καθημερινῆς ζωῆς κυρίως ἀπὸ οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως. Βλέπομεν τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἐργολάβων καὶ τεχνιτῶν τῶν ἀναγκασιούτων διὰ τὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ, νὰ διαβάζουν εἰς τοὺς πίνακας πληρωμῆς τὴν ἐργασίαν ἐκάστου. Ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως αἱ Δηλικάαι ἐπιγραφαὶ εἶναι μοναδικαὶ εἰς τὸ εἶδος των, διότι οἱ πάπυροι δὲν μᾶς δίδουν τοιαῦτα συμπεράσματα. Ἐπειδὴ δὲ ἐδῶ ὁμιλοῦμεν περὶ ἐργολάβων καὶ τεχνιτῶν πρέπει νὰ δηλώσωμεν τὴν θεμελιώδη διαφορὰν ἣτις ὑπάρχει μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν σημερινῶν τοιοῦτων. Ἐνῶ σήμερον ὁ ἐργολάβος ἱσταται μεταξύ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀγοράζει τὸ ἀπαιτούμενον ὑλικόν, ὁ ἐργολάβος τῆς Δήλου δὲν ἠγόραζεν τὸ ὑλικόν ἀλλὰ τὸ ἐλάμβανεν ἀπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ καὶ οὕτως ἐχρησιμοποῖει ἀπλῶς τοὺς ἐργάτας του οἱ ὅσοι ἐθετον τὴν ἀπαιτούμενην ἐργατικὴν χεῖρα.

Διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ ἡμερομίσθιον πρέπει νὰ συγκρίνωμεν τὸ πληρωνόμενον εἰς τὴν νήσον Δήλον μετὰ τῶν ἡμερομισθίων τῆς λαοπῆς Ἑλλάδος. Οἱ πλέον ἐνδιαφέροντες εἶναι οἱ πίνακες τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ἐλευσίως. Κατὰ τὴν ὄλην ἐκτ. ὁ ἡμερήσιος μισθὸς ἐτρεῖτο γενικῶς περὶ τὴν

1 Δρ. άνευ διαφοράς μεταξύ του ήμερομισθίου του δούλου εργάτου και του ελευθέρου δημότου. Την 4ην εκατονταετηρίδα λόγω της ύποτιμήσεως του νομίσματος παρατηρήθη εις την στερεάν Έλλάδα μία αύξησις μισθών ούτως ώστε τὸ ἔτος 399)8 Εἰς τὴν Έλευσίνα οἱ κτίσται καὶ οἱ ἀμμοκονισταὶ ἐλάμβανον 2.50 δρχ. ήμερησίως. Ἡ τοιαύτη αύξησις δὲν λαμβάνει μεγάλην ἔκτασιν. Οἱ τεχνίται εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπολαμβάνοντες 2 δρχ. τὴν ήμέραν, ἐνῶ τούναντίον οἱ χειρόνακτες καὶ οἱ μὴ τεχνίται εὐρίσκωνται εἰς μειονεκτικὴν θέσιν, διότι ἐνῶ ἡ τιμὴ τῶν σιτηρῶν τὸν 5ον αἰῶνα ἀνέρχεται εἰς τὸ τριπλάσιον τὸ ήμερομισθιον πίπτει κατὰ 160)ο.

Κατόπιν δὲ προσεκτικῶν ὑπολογισμῶν συνάγεται ὅτι μόνον κατόπιν καθημερινῆς ἐργασίας ἀπολαμβάνων τὸ ὡς ἄνω ήμερομισθιον δύναται ὁ εργάτης ν' ἀντεπεξέλθῃ εἰς τὰ ἔξοδά του.

Πράγματι τοῦτο ήτο ἀκόμη δυσχερέστερον εἰς τὴν Δῆλον παρά εἰς τὴν ἄλλην Έλλάδα, λόγω τῶν πολλῶν ἐορτῶν, ἰδιαιτέρως δὲ διὰ τὴν τάξιν τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων. Αὐτὴ ἡ ὀδυνηρὰ κατάστασις ἐγένετο πλέον αἰσθητὴ εἰς τὰ πλέον μακροπρόθεσμα συμβόλαια ἐργασίας, ὡς π. χ. εἰς τὰ μηνιαία καὶ ἐτήσια τοιαῦτα. Οὕτω ἠδύναντο καὶ οἱ χειρόνακτες εργάται διὰ μιᾶς ἀναλογίας νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν νόον, ὅπως καὶ οἱ ἴδιοι ὑπάλληλοι.

Ἐννοεῖται αἱ ἐκεῖ πληρωμαὶ ἦσαν ἐλάχισται, ἐν τούτοις ὅμως ἦσαν ἀσφαλεῖς, καὶ τοῦτο διὰ τοὺς περὶ οὗ ὁ λόγος ήτο τὸ σπουδαιότερον.

Αἱ κατώτεροι τάξεις τοῦ προσωπικοῦ τοῦ ναοῦ ἐλάμβανον 120 δρχ. ἐτησίως (2 ὀβολοὺς καθ' ἑκάστην δηλαδὴ 33 χρ. λεπτά). Ὅπως π. χ. ἡ παίκτρια τοῦ αὐλοῦ ἦτις ἐσυνόδευεν εἰς τὸν χορὸν ὡς καὶ οἱ ὑπηρέται τοῦ ναοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἶχον μίαν πλέον εὐπάρουσιαστον ἐργασίαν, ἐλάμβανον ἐπιπροσθέτως καὶ τὰ στολάς των. Ἡ μόνη ἐλπίς αὐτῶν τῶν ὑπηρετῶν ήτο ἡ προαγωγή των εἰς τὴν 6' τάξιν ὅπου ἐλάμβανον 150 δρχ. ἐτησίως (3 ὀβολοὺς δηλαδὴ καθ' ἑκάστην 50 χρυσὰ λεπτά).

Ὀλίγον καιρὸν πρότερον Ἀθηναῖοι κρατικοὶ δοῦλοι ἐλάμβανον 180 δρχ. ἐτησίως διὰ διατροφήν καὶ 44 δρχ. διὰ τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ὑποδηματά των, ὁ δὲ ἐπόπτης 280 δρχ. ἄνευ ὅμως ἐπιδόματος διὰ τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ὑποδηματά του. Οὕτως ὡστε εἰς τὴν Δῆλον αἱ μὲν ἀνωτεροι τάξεις ἐλάμβανον ἐπὶ ἔλατον 350)ο αἱ δὲ ὑποδεέστεροι 470)ο.

Ἦρέπει ὅμως ἐν παρόδῳ νὰ παρατηρήσωμεν προσέτι ὅτι ἓνα μέρος τοῦ μισθοῦ ἐπληρώνετο εἰς φυσικὰ προϊόντα κυρίως δὲ εἰς κριθήν. Φυσικὰ τὸ προσωπικὸν τὸ ὅποιον ἐπληρώνετο καθ' ἔτος ήτο πλέον ἱκανοποιημένον. Τοῦτο ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ μὲ τοὺς ὁμοίους κρατικούς ὑπαλλήλους τῆς Έλευσίνας οἱ ὅποιοι ἐλάμβανον 720 δρχ. ἐτησίως ἐνῶ κατὰ τὸ τέλος τῆς 5ης εκατονταετηρίδος ὁ Ἀρχιτέκτων τοῦ Ἐρεχθείου ἐλάμβανεν μόνον μίαν δραχμὴν ήμερησίως. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπληρώνοντο καλλοὶ μισθοὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς. Ὅπως π. χ. τὸ 340 ὁ Ἀρχιτέκτων ἔλαβεν διὰ 3 ήμέρας ἐργασίας 12 δρχ. μισθὸς ὁ ὅποιος ἐδύνατο νὰ ἐλάμβανε κατὰ πολὺ τὸν μισθὸν ἐνδὸς δημοσίου ὑπαλλήλου, ἀλλ' ὅστις ήτο ἀρκετὸς εἰς ἓνα καλλιτέχνην. Οἱ τοιοῦτοι ὅμως μισθοὶ ἦσαν ἐξαιρετικοὶ

καὶ δὲν ἐδίδοσαν παρὰ μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατασκευῆς τοῦ ναοῦ, ὅπως συνέβαινε ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τοὺς Δελφούς. Ἡ Δήλος ἐπίσης εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἠδύνατο νὰ πληρώνη καμμίαν φορὰν περισσότερον τοὺς ἀρχιτέκτονας ὥστε οὗτοι νὰ λαμβάνουν κατὰ μέσον ὄρον 2—3 ὄρχ. ἡμερησίως. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονήσωμεν ὅτι οἱ Δελφοὶ ἔκοπταν τὰ νομισματὰ των κατὰ τὸ Αἰγυπτιακὸν ἔννομον βάρος τοῦ νομίσματος, τὸ ὅποιον ὑπερῆεν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κατὰ 1 1/2 φορὰν, οὕτως ὥστε νὰ πίπτῃ ἀμέσως πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἡ δυσχερὴς οἰκονομικὴ θέσις τῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς Δήλου.

Εἰς τὰς περισσοτέρας βιοτεχνικὰς τάξεις οἱ μισθοὶ πίπτουν, ἰδίως δὲ ἐκεῖ οὗ ἡ πληρωμὴ γίνεται μὲ τὸ κομμάτι ἢ ἀναλόγως τοῦ βάρους. Ὡς λάδωμεν ὡς παράδειγμα τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λαξευτοῦ τῶν λίθων καὶ τοῦ κατασκευαστοῦ ἐπιγραφῶν εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλομεν δλας τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας. Εἰς αὐτὸ τὸ ἐπάγγελμα ἐμφανίζεται σαφῶς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ περίοδος παρὰ τὴν μεγάλην τῆς οἰκονομικῆν ἐξέλιξιν ἐπέδρασεν δυσμενῶς ἐπὶ τῆς ἐργασίας. Ἐπὶ πολλὸν καιρὸν ἡ τιμὴ μιᾶς ἐπιγραφῆς μὲ 100 γράμματα ἐκόστιζεν 1 δραχμὴν.

Γλύπτης τις Ἑρμόδικος συνήψεν συμβόλαιον τὸ ἔτος 302 συμφώνως μὲ τὴν ἀνωτέρω δοθεῖσαν τιμὴν. Ἐν τούτοις ὅμως τὸ ἴδιον ἔτος δι' ἐνὸς νέου συμβολαίου ἀναγκάζεται νὰ χαράξῃ 130 χαρακτῆρας μὲ 1 ὄρχ. καὶ 5 ἔτη κατέπιν 300 χαρακτῆρας. Κατὰ μέσον τοῦ 5ου αἰῶνος οἱ ἱεροποιοὶ πληρῶνουν διὰ μίαν ἐπιγραφὴν τῶν 354 στίχων καὶ 4200 γραμμάτων μόνον 120 δραχμάς. Ἡ τοιαύτη ὅμως χαμηλὴ τιμὴ (350 γράμματα μίαν δραχμὴν) εἶχεν τόσον κακὰς συνεπείας εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας, οὕτως ὥστε ἠναγκάσθησαν οἱ ἱεροποιοὶ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν παλαιὰν τιμὴν. Ἀκόμη χειροτέρευτο ἡ κατάστασις διὰ τοὺς στεγαστάς διαφόρων οἰκιῶν, τῶν ὁποίων ὁ μισθὸς ἔπεσεν ἐντὸς 1/2 αἰῶνος κατὰ 370ο.

Ἡ κατάστασις τῶν ἐργατῶν εἰς τὴν Δήλον κατὰ τὴν 3ην ἑκατονταετηρίδα δὲν ἐμφανίζεται καὶ τόσον λαμπρά. Καὶ ἐὰν ἀκόμη ἡ τιμὴ τῶν εἰσαγομένων ἐμπορευμάτων ἐπιπτεν, ἐν τούτοις ὁ μικρὸς καταναλωτὴς δὲν εἶχε καμμίαν ὀφελειαν εἰς αὐτό, διότι ἀντιθέτως αἱ τιμαὶ τῶν ἀγωγίων, τῶν ἐξόδων μεταφορᾶς αὐξάνεται, καὶ τὸ λιανικὸν ἐμπόριον δὲν ἀφίνει τὸν καταναλωτὴν νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν ὑπολειπομένην διαφορὰν. Δι' ἕνα ἀγαθὸν ἐργάτην ὁ μισθὸς του ἐφαρκεῖ διὰ νὰ ζῆσῃ, ἐνῶ τοῦναντίον εἶναι πολὺ δύσκολον εἰς μίαν οἰκογένειαν ν' ἀντεπεξέλθῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς. Ἡ ἀπόκτησις τῶν ἀναγκασιούτων διὰ τὴν ζωὴν καὶ τῶν ἐνδυμάτων δὲν ἀφίνουν οὐδὲν ἀποταμίευμα ἐκ τοῦ μισθοῦ.

Θὰ ἔπρεπε νὰ συνίστα κανεὶς τὴν διεξοδικωτέραν ἐξέτασιν τῶν σπουδαιότερων διὰ τὴν ζωὴν ἀγαθῶν ἀπὸ τὰς διαφόρους ἐπιγραφάς. Ἐκ τούτων δὲ θὰ ἐξήγετο μέγας ἀριθμὸς συμπερασμάτων. Ἡ ἀπάντησις ὅμως εἰς τὰ ἐρωτήματα πως γίνεται ὁ ὀπολογισμὸς τῆς τιμῆς τῆς πωλήσεως τῶν ἐμπορευμάτων, ποῖα εἶναι ἡ τιμὴ τοῦ κόστους αὐτῶν, πόσον εἶναι τὸ κέρδος τῶν μεταφορέων καὶ τὸ κέρδος τῶν ἐνδιαμέσων ἐμπόρων, εἶναι πολὺ δύσκολον διὰ τὴν ἀρχαιότητα, διότι ἔχομεν δι' αὐτὰ πολὺ ὀλίγα δεδομένα. Διὰ τὴν Δήλον μόνον διὰ τῆς ἀκρι-

βοῦς τηρήσει; τῶν λογαριασμῶν ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν ἔχομεν μερικὰς πληροφορίας. Οὕτως ἡ τιμὴ ἐνδός (Μετρέτες) ἦτοι διὰ 40 ἰ. οἴνου κυμαίνεται· κατὰ τὴν διάρκειαν 30 ἐτῶν μεταξὺ 10 1/2—19 δραχ. Κατὰ τὴν αὐτὴν ὁμοίως ἐποχὴν ὁ βασιλεὺς Εὐμένης τῆς Περγᾶμου παρέδωκεν εἰς τοὺς μισθοφόρους τοῦ τὸ αὐτὸ ποσὸν πρὸς 4 δραχ. Ἐπ' αὐτοῦ ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὐτὸ εἶναι τιμὴ χονδρικῆς πωλῆσεως, ἐπίσης ὅτι δὲν ἔχει προστεθῆ ἡ διαφορά τῆς τιμῆς τοῦ οἴνου τῆς Περγᾶμου ἀπὸ τῆς Δήλου, ἥτις ἀπραγῶ; θὰ ἦτο ἀνωτέρα ἐκ τοῦ ἡμίσεος τῆς τιμῆς, ἐξ ἄλλου δὲ δὲν ἔχουν προτεθῆ τὰ ἐξῶδα μεταφορᾶ; καὶ τὰ κέρδη τοῦ ἐνδοκίμου ἐμπόρου. Ἡ τιμὴ τῆς μεταφορᾶ; ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἐλευσίως, τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῶν Δελφῶν ὀφίσταται τεραστίως· διακυμάνσεις κατὰ τὴν 4ην ἐκκτονταετηρίδα. Κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἐμφανίζεται· μία δεκάμηξις σταθεροποίησις, εἰς τιμὰς ὁμοίως ὑφωμένως. Οὕτως εἰς τὰς Ἀθήνας στοιχίζει ἕνα; μέδιμος (1/2, hl) ἀσβέστου 1 δραχμὴν ἐνῶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἰς τὴν Δῆλον στοιχίζει· 3-4 δραχ.

Ἐντελῶς παράδοξα συμπεράσματα συνάγει κανεὶς ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν τιμῶν τῶν τούδλων. Κατὰ τὸ ἔτος 328 ἐστοιχίζεν ἡ μεταφορὰ ἐκ Κερύνθου εἰς Ἐλευσίνα (50 χ.) 1 ὄβολον (16 Cts) τὰ 5, ἡ δὲ μεταφορὰ ἀπὸ τὴν Σύρον εἰς τὴν Δῆλον (33 χιλ.) τὸ ἔτος 290 2 τεμάχια στοιχίζουσι 1 1/2 ὄβολου (19 Cts) δηλαδὴ τὰ ἐξῶδα τῆς μεταφορᾶ; ἐντὸς 40 ἐτῶν ἐπέκυψε ἀπαισιόσθησαν. Ἡ τεραστίως αὐτῆ ἀξίωσις τῶν ἐξῶδων μεταφορᾶ; εὐρίσκεται· εἰς πλήρη δυσαναλογίαν πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἐμπορευμάτων (1). Οὕτω πληρώνουν εἰς τὴν Δῆλον τὸ ἔτος 280 7 1/2 δραχ. διὰ 200 κερᾶμους ἐκ λίθων, οἱ ὅποιοι κοστίζουν 3 δραχ. εἰς τὸν τόπον τῆς παραγωγῆς των. Ἐπίσης διὰ τὸ αὐτὸ εἶδος βλέπομεν μίαν διαφορὰν μεταξὺ τῆς χονδρικῆς καὶ τῆς λιανικῆς πωλῆσεως. Οὕτω τὸ 282 ἠγόρασαν οἱ ἱεροποιοὶ 4 φορτία ἐπεξεργασμένων λίθων. Τὸ δὲ 290 100, 70 καὶ 60 τεμάχια καὶ ἐπλήρωσαν δι' αὐτὰ ἀντιστοίχως κατὰ χιλιάδας 65, 70, 71, 77 δραχ. Ἀντιστοίχως στοιχίζει ἡ μεταφορὰ τῶν λίθων, εἰς τὸν τόπον κατεργασίας 10 δραχ. κατὰ χιλιάδα τὰ 200 φορτία καὶ 33 δραχ. κατὰ χιλιάδα τὰ 60 φορτία. Ἐπίσης ἀξιώνονται αἱ τιμαὶ ὅταν ὑπεισερχεται ὁ ἔμπορος τῆς Δήλου εἰς τὴν πώλησιν τῶν προϊόντων. Οὕτω τὸ 39 ἐπλήρωθησαν εἰς ἕνα εἰσαγωγέα ἐκ Μεγάρων 3 δραχ. κατὰ μέδιμον ἀσβέτου, ἐνῶ οἱ ἐντὸς

(1) Ὁ περίεστος ἐπιγραφικὸς καθηγητὴς Ad. Wilhelm (Βιέννη) εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοὶ ἀνακοινῶσθαι σχετικῶς μετὰ τοὺς ὑψηλοὺς ναύλους τὰ ἔτη; : «Τὸν μέγαν ναῦλον ἐκ τῆς Σύρου διὰ τὴν Δῆλον ἐξηγῶ κυρίως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι συχνάκις ὁ διάπλους οὗτος εἶναι λίαν δυσχερὴς καὶ κατ' αὐτὸ τὸ θέρος, ὅταν ἀκριβῶς πλέουσι αἱ ἐτησίαι. Κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου τοῦ 1903 οἱ Ulrich v. Wilamowitz, Hiller von Gartriuilger, Σωτηριάδης καὶ ἐγὼ διεκλεύσαμεν τὸ μέρος τοῦτο μετὰ κίνδυνον τῆς ζωῆς μας, κατὰ τὴν αἰτοδί· ἐκδρομὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης τῷ 1912 (15 Ἀπριλίου) ἔμειναν εἰς Δῆλον 18 ἡμέρας, διότι ἡ ἀξάνουσα θύελλα δὲν ἐπέτρεπε πλέον τὴν μεταφορὰν αὐτῶν εἰς τὴν Μύκονον (πρὸβλ. E. Oberhummer Eine Reise nach Griechenland Βιέννη 1912 σελ. 30). Καθ' ὅλας τὰς ἐπισκέψεις μου δὲ εἰς τὴν νῆσον συνήντων τοιαύτης δυσχερείας.

πιο ἔμποροι ἐπώλουν πρὸς 4 δρχ., ἐπραγματοποιοῦν δηλαδὴ κέρδος 33 %... Κατὰ τὸ τέλος ὁμοίως τῆς 4ης καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς 3ης ἑκατονταετηρίδος ἔλαβεν χώραν μίαν πτώσιν τῶν τιμῶν παραρλεπομένης τῆς αὐξήσεως τῶν μεταφορικῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται διὰ πολλὰ ἐμπορεύματα ἐκ τῶν διαφόρων ἐπιγραφῶν τῶν ἱεροποιῶν πάντως ὁμοίως αἱ πτώσεις αὐταὶ δὲν ἐγίνον ἀποτόμως ἀλλὰ κατόπιν διακυμάνσεων. Ἰδίως εἰς τὰ σιτηρὰ παρατηροῦνται ἐντὸς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τεράστιαι διαφοραὶ τιμῶν. Οὕτω ἡ τιμὴ τοῦ σίτου αὐξάνει κατὰ τὸ 282 ἐντὸς ὁ μνηῶν κατὰ 125 %... Ἡ τιμὴ τοῦ οἴνου ὡς καὶ τῶν δημητριακῶν ἔμειναν σχεδὸν ἴσαι καὶ ἀνευ πολλῶν διακυμάνσεων. Ἐπὶ πολλῶν χρόνων καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τὸ ἔλαιον τοῦ ὁποίου ἡ τιμὴ ἦτο κατὰ πολὺ ἀνωτέρα τοῦ οἴνου ἐφθασεν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος εἰς τὸ maximum αὐτοῦ. Εἰς ἓν ἔτος μεταξὺ τοῦ 309 καὶ 308 ἡ τιμὴ τοῦ κατὰ Metretes ἐκυμάνθη ἀπὸ 55-18 δρχ. κατόπιν δὲ ὑπέστη μίαν συνεχῆ πτώσιν μέχρι τῆς τιμῆς τῶν 16 δρχ. Κατὰ τὸ ἔτος 250 ἀπ' οὗ καὶ παρέμεινεν σταθερά. Ἐπίσης καὶ τὰ οἰκιακὰ ζῆα εἰς τὴν Δῆλον ἔχουν τιμὰς τὰς ὁποίας οὐδαμοῦ δὲν θά δυνηθῶμεν νὰ ἀνεύρωμεν. Ἐν τούτοις παρατηρεῖται καὶ εἰς αὐτὰ μίαν πτώσιν τιμῶν ἣτις γίνεται πλέον αἰσθητῇ εἰς τὰς τιμὰς πωλήσεως τῶν χοίρων. Ἀπὸ τὸ 290-250 πίπτουν αἱ τιμαὶ ἀπὸ 8 εἰς 2 δρχ. ἕκαστος. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ξύλα, διὰ τοὺς ξυλάνθρακας (διὰ τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦδε δὲν εἶχομεν καμμίαν πληροφορίαν) καὶ τὰ ὑφάσματα. Τὸ λεπτόν ἐνδυμα ἐκ λινθοῦ, τὸ ὁποῖον ἀφιερῶτο εἰς τὴν θεᾶν Ἦραν ἐκόσισε τὸ 296 40 δρχ. ἐνθ' τὸ 250 μόνον 25. Μία τεραστία πτώσις τιμῶν ἐγινε μεταξὺ τοῦ 340-376 κατὰ πρώτην φοράν εἰς τὸ ἔλεφαντοστοῦν, ἐνθ' διὰ δευτέραν φοράν ἐπανεσυνέβη, τὸ 269-250.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἡ τιμὴ ἐφθασεν εἰς τὸ 1/4 τῆς τιμῆς τοῦ εἰς Ἀθήνας καὶ τὴν δευτέραν περίοδον εἰς τὸ 1/8. Ἡ πρώτη αὕτη πτώσις τῶν τιμῶν εἶναι πολὺ εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῇ. Διὰ τῆς ἀνάδοις εἰς τὸν θρόνον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ διὰ τῶν ἐξ αὐτῆς προερχομένων ἀπ' εὐθείας ἐμπορικῶν συναλλαγῶν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς, ἡ σπανιότης τοῦ ἔλεφαντοστοῦ ἐλαττοῦται κατὰ πολὺ. Οὐδὲν εἶναι πλέον ἀποδεικτικὸν τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς παρὰ μίαν ἐπιγραφὴν τοῦ 269, ἣτις λέγει ὅτι οἱ ἱεροποιοὶ ἠγόρασαν δύο θαυμασίους ἔλεφαντόδοντας ἀπὸ ἑνὸς Ἡρακλειδῆν Βασιλικὸν ἐκ Τύρου. Ἀσφαλῶς τὸ ὄνομα Βασιλικὸς δὲν εἶναι παρὰ μετάφρασις τοῦ El Merbech καὶ οὕτω ἀποδεικνύεται πασιφανῶς, ὅτι τὸ ἀπ' εὐθείας ἔμπόριον Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς δὲν εἶναι καθαρὰ αὐτοπία. Ἡ δευτέρα πτώσις τῶν τιμῶν εἶναι ἀρκετὰ δύσκολος νὰ ἐξηγηθῇ. Δυνατὸν νὰ συνδυασθῇ μὲ τὴν κατάπτωσιν καὶ ἦταν τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν, οὕτως ὥστε καταστροφή ἢ μονοπωλιακὴ θέσις τῶν Πτολεμαίων.

Κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον μόνον τὰ μέταλλα, τὰ βάλαμα καὶ ὁ πάπυρος ἔχουν ἠξυμημένας τὰς τιμὰς. Ἡ τιμὴ τοῦ πάπυρου πράγματι εἶχεν ἐλαττωθῆ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος, ἠξήσεν ὅμως κάλιν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα αἰσθητῶς, διότι οἱ Πτολεμαῖοι ἐπώλουν αὐτοὺς μονοπωλιακῶς καὶ

ἔνεκα τούτου ἐκανόνιζον τὰς τιμὰς ἀθαιρέτως. Ἐνὰ φύλλον παπύρου ἐστοίχιζε τὸ 296 μόνου 1 δρόλον, 17 ἔτη ἀργότερον ἐστοίχιζεν 1)2 — 2 δραχ., ἠΰξησε δηλαδή ἀπὸ 900 — 12000%... Συνοπτικῶς δύναται τις νὰ εἰπῇ, ὅτι ἡ ἀΰξισις τῶν τιμῶν κατὰ τὸ 320 — 250 εἶναι μία ἐξαίρεσις καὶ ἔγινε μόνον δι' εἶδη τὰ ὅποια ἦσαν ἀποκλειστικὸν μονοπώλιον μιᾶς χώρας καὶ συνεπῶς ἀσυναγώνιστα. Σαφὲς παράδειγμα τῶν ἀνωτέρω εἶναι ἡ ρητίνη ἣτις ἠγοράζετο κατὰ μεγάλας ποσότητας ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν διὰ τὰς ἐορτάς. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν συνάγονται τὰ ἑξῆς: Ἀπὸ τὸ 310-296 ἡ μέση τιμὴ κατὰ Metretes ἦτο 18-19 δραχ., ἀπὸ τὸ 492-268 ἡ μέση τιμὴ φθάνει 27 δραχ. (Maximum 40, Minimum 20), ἀπὸ τὸ 250-169 14 1)2 δραχ. Ἡ ρητίνη εἰσῆγγοτο, ἐκ Μακεδονίας καὶ ἀποτελεῖ μετὰ τῆς νυκπηγητικῆς ξυλείας μονοπώλιον τοῦ Μακεδονικοῦ βασιλείου καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῆ παρὰ κατόπιν εἰδικῆς ἀδείας. Ἡ τοιαύτη κατάστασις διήρκεσε ἀπὸ τὴν ὃ ἑκατονταετηρίδα μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους τῶν. Ἡ ξυλεία ἦτο δυνατόν νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὴν Δῆλον καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη ἐνῷ ἡ ρητίνη ἦτο ἀποκλειστικὸν ἀσυναγώνιστον προνόμιον τῶν Μακεδόνων. Ἐάν ἐξετάσωμεν τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ ἑτέρου ἡμίσεως τῆς ἑκατονταετηρίδος θὰ εἰδωμῆν ὅτι τὸ Maximum διὰ τὸ ἔτος 279 εἶναι 40 δραχ. καὶ τὸ Minimum 9 δραχ. τὸ ἔτος 179.

Ἀσφαλῶς αἱ τιμαὶ δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν διάθεσιν ἑκάστου ἐμπορίου, ἀλλ' οὗτοι ὡς π.χ. ὁ Ἀμφιθάλης ἐθεώρουν τοὺς ἑαυτοὺς τῶν ἱκανοποιημένων δταν ἐπώλουν πρὸ 3 ἐτῶν 24 δραχ. ἐνῷ τώρα ἐπώλουν πρὸς 40 δραχ. Ἡ ἀπότομος ἀΰξισις δύναται νὰ ἐξηγηθῆ εὐκολώτατα διὰ τῆς ὑπενθυμίσεως εἰς σὰς ἐνὸς πολιτικοῦ συμβεβηκότος. Τὰ ἔτη αὐτὰ γίνεται ἡ ἐπιδρομὴ τῶν «Gallier», λόγῳ δὲ ταύτης ἐπικρατεῖ εἰς τὴν Μακεδονίαν πλήρης ἀναρχία. Οὕτω αἱ ἐμπορικαὶ συναλλαγαὶ διακόπτονται καθ' ὄλοκληρίαν σχεδόν. Τώρα πλέον δὲν ἀποροῦμεν διατί ὁ ἔμπορος τῆς Δῆλου ἐπώλε: τὰ ἐμπορεύματά του ὅσον ἠδύνατο ἀκριβώτερον. Τὸ 179 ἡ τοιαύτη σχέσις καθίσταται πολὺ καλυτέρα. Ἡ Δῆλος τὸ ἔτος αὐτὸ ἀφιέρωσε πρὸς τιμὴν τοῦ Φιλίππου τοῦ 5ου τοῦ Μακεδόνο 4 στεφάνους, οἱ ὅποιοι ἐκόστιζον περίπου 20.000 δραχ. Καὶ τότε ἡ πολιτικὴ ἀνάγκη εἶχε μίαν ἐπιρροήν, μίαν ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα. Ὁ Φίλιππος ὁ 6ος εὕρισκετο τότε εἰς δικαστικὴν σύγκρουσιν μὲ τὴν Ρώμην καὶ εἶχε τότε τὸ μέγαλον ἐνδιαφέρον νὰ προσελκύσῃ τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν μεγαλοδυναμίαν τῆς Δῆλου. Τοῦτο δὲν ἦτο καθόλου δύσκολον, ἠναγκάσθη ὅμως οὕτως ὅπως παραχωρήσῃ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Δῆλου ἕνα ὠρισμένον προνόμιον διὰ τὴν ἀγορὰν τῆς ρητίνης.

Ἡ τοιαύτη ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν λόγων δὲν ἐμφανίζεται μόνον εἰς τοιαύτας σπουδαίας στιγμὰς, ἀλλὰ ἐπικρατεῖ καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν περίοδον, δὲν ἀνήκει δὲ εἰς τὸν κύκλον τῆς παρουσίας μελέτης ἡ τοιαύτη ἐξέτασις.

Ἡ Δῆλος δὲν ἠδυνήθη (ὅπως αἱ ὑπόλοιποι Κικυλάδες νῆσοι) νὰ διαφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν τῶν διαφόρων πολιτικῶν ἐπιρροῶν, οὕτω δὲ ἠναγκάσθη παρὰ τὴν μεγάλην ὑπόληψιν, μὲ τὴν ὁποίαν περιεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἄλλων κρατῶν, νὰ ὑποκύψῃ εἰς οἰκονομικὰς δυσχερείας.

Ἡ ἐξωτερικὴ ἐντύπωσις τῆς νήσου Λήλου ἦτο ἀναμφισβητήτως λαμπρά, λόγῳ τῶν θυμωσίων ναῶν καὶ τῶν μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομημάτων τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, πρὸς τούτοις ὅμως αἱ ὕλικαί σχέσεις τοῦ αὐτόχθονος λαοῦ ἔσταντο εἰς μίαν μεγάλην ἀντίθεσιν.

Ἀπὸ τοῦ 166 π. Χ. ἐλλείπουν πλέον εἰς ἡμᾶς τὰ πλήρη, ἐκεῖνα δεδομένα τὰ προερχόμενα ἐκ τῶν ἀπογραφῶν, διότι μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο παύει ἡ κοινοποίησις τῶν ἱστολογισμῶν καὶ ἀπολογισμῶν τῶν ἱεροποιῶν.

Κατόπιν τῆς ἀποδόσεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὗτοι ἐξεδίωξαν τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τῆς καὶ τοὺς ἐξώθησαν πρὸς μετανάστευσιν. Ἀθηναῖοι κληροῦχοι ὑπεσῆλθον εἰς τὰς θέσεις των... ὡς ἐπίσης καὶ Ἴταλοί. τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἠῦξεν ἐξακολουθητικῶς.

Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπίσης εἶχον ἰδρύσει ἓνα ἐλεύθερον λιμένα καὶ δι' αὐτοῦ ἐβλαπτον ἐπαισθητῶς τὰ συμφέροντα τῆς Ρόδου, τοῦ τότε παγκοσμίου ἐμπορικοῦ κέντρου. Οὕτω ἐξελίχθη ἡ ἱερὰ νῆσος εἰς ἓνα ἐμπορικὸν λιμένα πρώτης τάξεως, κυρίως δὲ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Εἰς τὸ τέλος τῆς 2ας ἑκατονταετηρίδος ἐκυριάρχουν οἱ Ἴταλοὶ ἔμποροι τῆς Καμπανίας καὶ Ἀπουλίας Ὁ πρῶτος πειρατικὸς καὶ Μιθριδατικὸς πόλεμος κατέστρεφεν αὐτὴν τὴν ἀκμὴν, τὰ ἱερὰν τεμένη καὶ αἱ ἱερὰ οἰκίαι κατεστράφησαν, οἱ δὲ κάτοικοι ἐσφάγησαν.

Κατόπιν αὐτῆς τῆς καταστροφῆς ἡ νῆσος δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ εὐδοκίμησῃ, ἀφ' ὅτου ἄλλως τε ἠῦξεν τεραστίως ἡ ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ σημεσία τῆς Κορίνθου.

Κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Χριστὸν χρόνους, πρὸς μεγάλην χαρὰν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὀλονὲν ἐλησμονεῖτο ἡ νῆσος, τὴν ὁποίαν διὰ τόσον ὠραίων στίχων ὑμνησεν ὁ Καλλιμάχος, ἡ σπουδαιότερα ποιητικὴ προσωπικότης τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς:

« Ἀστερίη, πολύδωμε, πολύλλιτε, τίς δὲ σε ναύτης
Ἐμπορος Αἰγαίου παρήλυθε νητ' θεούσης »